

Hoe leraren de communicatie tussen leerlingen van verschillende religies kunnen bevorderen: resultaten van onderzoek

Gesprek in de personeelskamer...

Leraar A zegt: "Voor mij zijn alle leerlingen gelijk. Ik let niet op kleur en afkomst. Ik doe mijn best alle leerlingen gelijk te behandelen".

Leraar B reageert: "In de praktijk betekent dat, dat je geen oog hebt voor relevante verschillen tussen leerlingen. Als je daar geen rekening mee houdt, ga je toch uit van de Nederlandse/Vlaamse norm. En dan discrimineer je!"

En wat vind jij, vragen de collega's vervolgens.
Wat ga je zeggen?

Opzet

Diversiteit en diversiteits sensitief onderwijs

Onderzoek naar de toepassing van dialoog in
interreligieuze communicatie

Praktijkoefeningen dialogisch communiceren

Windesheim makes knowledge work

Wat is diversiteit?

Een brede invulling

Diversiteit verwijst naar de sociale, culturele, religieuze
en etnische verscheidenheid in de samenleving,

*en naar verschillen in persoonlijke en lichamelijke
beleving,*

*en naar verschillen in talenten, interesses, bezigheden,
zienswijzen, behoeften, vormen van
onderwijsbetrokkenheid etc.*

Windesheim makes knowledge work

Op weg naar diversiteitssensitief onderwijs

1. Verschillen zien
2. Leren omgaan met verschillen
3. Verschillen benutten in het leerproces

Windesheim makes knowledge work

Reflectievragen

1. Wil en kan ik als leraar het andere toelaten in mijn eigen leven als professional?
2. Mag de andere gedachte, de zich anders gedragende leerling, er werkelijk zijn?
3. Ben ik als leraar bereid en in staat om de ander (leerling, collega, ouder) daadwerkelijk te erkennen als ander?
4. Ben ik in staat om op zodanige wijze met leerlingen te communiceren dat ik bovenstaande realiseer?

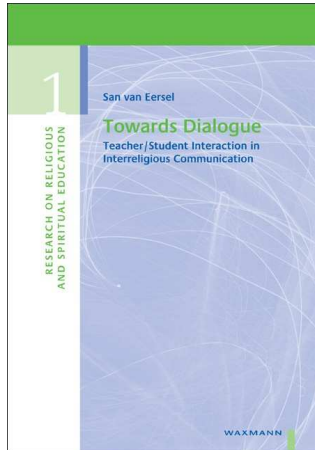

Windesheim makes knowledge work

Verslag van onderzoek

Towards dialogue

*Teacher/student
interaction in
interreligious
communication*

Windesheim makes knowledge work

Probleemstelling

1. Toegenomen religieuze diversiteit
2. Onderkenning van het belang van dialoog
3. Gebrek aan kennis mbt de toepassing van dialoog in het kader van interreligieus leren

Windesheim makes knowledge work

Onderzoeksvraag

In welke mate zijn leerkrachten in het katholiek primair onderwijs in staat dialogische communicatie te realiseren in lessen religieuze vorming?

Dialogische communicatie als middel, maar ook als doel

Windesheim makes knowledge work

Benadering van communicatie

- Communicatie zien als constitutief voor de sociale werkelijkheid
- Fenomenologisch model van communicatie:
 1. Focus op de subjectiviteit van de gespreksdeelnemers en hun onderlinge relatie (dialogoog)
 2. Ik $\longleftrightarrow$ ander (ik)
 3. Gezamenlijke betekenisconstructie ipv informatie transfer
 4. Openheid voor de andersheid van de ander
 5. Gelijktijdigheid van overeenkomst en verschil

Windesheim makes knowledge work

Dialogische communicatie

Definitie dialoog*:

Erkenning van en respons op de opvattingen en veronderstellingen van anderen in het licht van onze eigen opvattingen en veronderstellingen

Belangrijk doel van dialoog:

De ander beter leren kennen en begrijpen

* Mikhail Bakhtin

Windesheim makes knowledge work

Belemmeringen

1. Verschillende referentiekaders
2. Geen mogelijkheid om 'in' de ander zijn hoofd te kijken...

In het geval van een religieuze ander:

- Verhouding van de ander tot een Totaal Andere Werkelijkheid
- Ontbreken van een 'common ground'
- Attitudes van sommige religies t.o.v. de waarheidsclaims van andere religies

Windesheim makes knowledge work

Kenmerken van dialogische communicatie

1. Het **verwoorden** van de opvattingen en veronderstellingen van personen
 1. Het verwoorden van de **eigen** opvattingen en veronderstellingen
 2. Het verwoorden van de opvattingen en veronderstellingen van de **ander**
2. Het **begrijpen** van de opvattingen en veronderstellingen van personen
 3. **Oriëntatie** op de opvattingen en veronderstellingen van de ander
 4. **Assimilatie** van de opvattingen en veronderstellingen van de ander
 5. **Evaluatie** van de opvattingen en veronderstellingen van de ander
3. Het **eigen maken** van de opvattingen en veronderstellingen van personen
 6. Het gebruik van **intrinsiek overtuigend taalgebruik**
 7. Het gebruik van een **mondiaal register**

Intrinsiek overtuigend taalgebruik

Type of discourse	Source of authority	Mode of assigning meaning	Mode of presenting meaning	Semantic structure
Authoritative discourse	External	Deductive	Decontextualised	Closed
Internally persuasive discourse	Internal	Inductive	Contextualised	Open

Registers* in religieuze vorming

Canoniek: waarheidsclaims van andere religies zijn niet legitiem en niet plausibel

Liberaal: waarheidsclaims van andere religies zijn niet legitiem, maar wel plausibel

Mondiaal: waarheidsclaims van andere religies zijn legitiem en plausibel

*Keith Ward

Windesheim makes knowledge work

Instrumenten

1. Door mijzelf aangepaste versie van de Taxonomy of Verbal Response Modes (W. B. Stiles)
2. Indicatoren voor het herkennen van een canoniek, liberaal of pluralistisch register van religieuze stemmen in religieuze vorming (zelf ontworpen)

Windesheim makes knowledge work

Source of experience	Presumption about experience	Frame of reference	VRM's for classroom communication	Communicative intent	Code
Speaker	Speaker	Speaker	1. Disclosure	Reveal speaker's experience	D
Speaker	Speaker	Other	2. Edification	State collective experience as fact	E
Speaker	Other	Speaker	3. Advisement 4. Test question 5. Turn-giving 6. Acknowledgment 6. Repetition	Guide other's experience	A1 A2 A3 A4
Speaker	Other	Other	7. Confirmation 8. Disclosure in form of affirmation /negation 9. Edification in form of affirmation /negation	Compare speaker's and other's experiences	C1 C2 C3
Other	Speaker	Speaker	10. Real question 11. Probing question	Supply lack of knowledge about other's experience	Q1 Q2
Other	Speaker	Other	12. Acknowledgment	Convey receptiveness to other's experience	K
Other	Other	Speaker	13. Interpretation	Explain or label other's experience	I
Other	Other	Other	14. Rewording 15. Exploration	Portray other's experience as seen by the other	R1 R2

Register	Indicatoren
Canonical register	This undoubtedly is the meaning of...; God/religious tradition says...; This aspect of divine revelation is reflected in this way by this tool...
Liberal register	I think this is the meaning of...; In this context, I believe that tradition should be interpreted as...; My religious experience is reflected in this way by this tool...
Global register	This is one of many possible meanings...; Different and equally incomplete traditions may say...; Different religious experiences are reflected in their own way by different tools specific to that religion ...

Windesheim makes knowledge work

Methode

1. Observatie van negen lessen religieuze vorming
2. Van elke les is alle communicatie uitgeschreven en verdeeld in leerkrachtuitingen en leerling-uitingen
3. Alle uitingen zijn gecategoriseerd door het toekennen van een code
4. Bepaalde categorieën van uitingen zijn verbonden met de zeven kenmerken van dialogische communicatie
5. Van deze categorieën zijn de frequenties berekend

Voorbeeld lesfragment

Leerkracht	Ik wil even beginnen met te vragen aan M., wat jij vindt van het Suikerfeest?	DQ1
Leerling	Ik vind het gewoon een feest.	DD
Leerkracht	Wat doen jullie, thuis?	QQ1
Leerling	Heel veel eten, en er komt bezoek.	EE2 EE2
Leerkracht	Vind jij het leuk, het feest om mee te maken?	QQ1
Leerling	Ja.	KC2
Leerkracht	Waarom?	QQ2
Leerling	Want dan mag je je nieuwe schoenen aan.	ED

Vraag 1

In hoeverre kan de 'Taxonomy of Verbal Response Modes' worden gebruikt voor het beschrijven van de situatiespecifieke aspecten van leerkracht/leerling interactie?

Resultaten

De oorspronkelijke versie van de 'Taxonomy of Verbal Response Modes' is niet voldoende in staat gebleken om leerkracht/leerling interactie te beschrijven. Na het aanbrengen van een aantal aanpassingen, bleek dit instrument hiertoe wel in staat.

Windesheim makes knowledge work

Vraag 2

In hoeverre stimuleren leerkrachten leerlingen om hun eigen opvattingen en veronderstellingen te verwoorden in interreligieuze communicatie?

1. In hoeverre verwoorden leerlingen hun **eigen** opvattingen en veronderstellingen in interreligieuze communicatie?
2. In hoeverre verwoorden leerkrachten de opvattingen en veronderstellingen van **leerlingen** in interreligieuze communicatie?

Windesheim makes knowledge work

Resultaten vraag 2

1. Een **derde** van alle leerling-uitingen zijn uitingen waarmee leerlingen zichzelf verwoorden
2. Ongeveer de **helft** van deze uitingen wordt gevolgd of voorafgegaan door een uiting van de leerkracht waarin de leerkracht de opvattingen en veronderstellingen van de leerlingen verwoordt

Vraag 3

In hoeverre faciliteren leerkrachten het beter begrijpen van de persoonlijke opvattingen en veronderstellingen van leerlingen in interreligieuze communicatie?

1. In hoeverre **oriënteren** *leerkrachten* zich op de opvattingen en veronderstellingen van leerlingen in interreligieuze communicatie?
2. In hoeverre **assimileren** *leerkrachten* de opvattingen en veronderstellingen van leerlingen in interreligieuze communicatie?
3. In hoeverre **evalueren** *leerlingen* de oriëntaties en assimilaties van leerkrachten in interreligieuze communicatie?

Resultaten vraag 3

1. Maximaal **44%** van de uitingen die leerkrachten doen in reactie op uitingen waarmee leerlingen zichzelf verwoorden, getuigt ervan dat leerkrachten zich openstellen voor de opvattingen en veronderstellingen van de leerlingen (oriëntatie)
2. Maximaal **20%** van de uitingen die leerkrachten doen in reactie op uitingen waarmee leerlingen zichzelf verwoorden, getuigt van een poging van de leerkracht om in zijn/haar eigen woorden weer te geven wat een leerling heeft gezegd (assimilatie)
3. Maximaal **12,3 %** van de uitingen die leerlingen doen in reactie op de oriëntaties en assimilaties van leerkrachten geeft aan dat leerlingen in evaluatieve zin op deze oriëntaties en assimilaties reageren

Vraag 4

In hoeverre worden leerlingen in de gelegenheid gesteld om hun eigen stem te ontwikkelen in interreligieuze communicatie?

1. In hoeverre maken leerkrachten gebruik van **intrinsiek overtuigend taalgebruik** in interreligieuze communicatie?
2. In hoeverre maken leerkrachten en leerlingen gebruik van **canonieke, liberale en mondiale registers** in interreligieuze communicatie?

Resultaten vraag 4

Leerkrachten bieden in hun communicatie weliswaar **ruimte voor interactie** tussen verschillende stemmen (gebruik van Int. Pers. Discourse), maar scheppen geen optimale condities voor een rijke verscheidenheid aan stemmen. Dit laatste blijkt uit het feit dat de leerkrachten in mijn onderzoek **geen mondiaal register** hanteren.

Windesheim makes knowledge work

Opbrengsten

1. Onderscheid in drie hoofdkenmerken en zeven sub kenmerken van dialogische communicatie
2. Onderscheid in een communicatieve en een culturele dimensie van dialogische communicatie
3. Instrumenten die in staat zijn om deze kenmerken en dimensies in de praktijk te kunnen herkennen
4. Inzicht in de mate waarin deze kenmerken en dimensies door leerkrachten en leerlingen worden gehanteerd in de religieuze vorming op school

Windesheim makes knowledge work

Aanbevelingen

1. Focus op individu verbreden met focus op de ander
2. Professionalisering leraren mbt (interreligieuze) dialogische communicatie én verbinden met 'dialogic teaching' (Robin Alexander, Sylvia Wolfe)
3. Verschuiving aandacht van aanbod gestuurd onderwijs naar leerling gestuurd onderwijs
4. Durven het open gesprek met leerlingen aan te gaan over hun eigen persoonlijke beleving mbt religie / levensbeschouwing

Windesheim makes knowledge work

En nu de praktijk...

Effectieve interreligieuze communicatie vraagt **actieve houding** van beide partijen:

Gesprekspartners moeten zich het volgende afvragen:

1. Hoe kan ik mij actief opstellen om de ander te leren kennen en begrijpen, en om mezelf verstaanbaar te maken?
2. Wat moet de ander doen om begrepen te worden, en om mij te leren kennen en verstaan?

Windesheim makes knowledge work

Effectieve interreligieuze communicatie

Taaluitingen die de dialogische communicatie bevorderen:

1. Onthulling
2. Feitelijke bewering
3. Echte (en open) vraag
4. Reflectie

Windesheim makes knowledge work

Onthulling

1. De spreker maakt zijn eigen ervaringen bekend, zoals persoonlijke gedachten, gevoelens, wensen etc.
2. De ervaring van de spreker wordt op directe wijze onthuld, zodat de ander toegang krijgt tot uw eigenheid.
3. Onthullingen zijn subjectief: ze verwoorden niet-controleerbare, persoonlijke gedachten, gevoelens, wensen etc.
4. Een onthulling staat meestal in de ik-vorm, of je kunt deze ik-vorm ervoor zetten: "ik denk", "ik vind", "ik voel", "ik ervaar", "voor mij is belangrijk dat".
 - "Ik vind het belangrijk om op vrijdag naar de moskee te gaan."
 - "Ik vind dat het christendom en de islam wel erg op elkaar lijken."
 - "Ik ervaar mezelf als een zeer gelovige persoon."
 - "Het vasten spreekt mij persoonlijk niet zo aan."
 - "Het is voor mij belangrijk om op vrijdag naar de moskee te gaan."

Windesheim makes knowledge work

Feitelijke bewering

1. Bij een feitelijke bewering doet een spreker uitspraken die objectief vast te stellen zijn. De ander kan de feiten controleren en nagaan of de bewering juist of onjuist is.
2. Feitelijke beweringen hoeven niet juist te zijn. Ook onjuiste uitspraken zijn feitelijke beweringen zolang ze controleerbaar zijn, zoals: "het christendom heeft vijf zuilen".
3. Een feitelijke bewering staat meestal in de het-vorm of de-vorm. Het gaat om de collectieve gedachten van een religieuze gemeenschap: "het is zo dat", "wij doen", "in onze gemeenschap".
4. Feitelijke beweringen staan soms ook in de ik-vorm, maar het gaat uitdrukkelijk niet om persoonlijke gedachten of gevoelens.
 - "In de christelijke traditie neemt naastenliefde een belangrijke plaats in."
 - "Ik hou me netjes aan het voorgeschreven bidden voor het eten."
 - "Eén van de vijf zuilen van de islam is het vijf keer per dag bidden."
 - "Ik ga meestal naar de moskee op vrijdagmiddag."

Windesheim makes knowledge work

Echte - open - vraag

1. De spreker ontlokt een reactie omdat informatie over de ervaring van de ander ontbreekt en de veronderstelling is dat de ander die info wel heeft
2. Stel open vragen. Gesloten vragen leiden vaak tot een kort antwoord, meestal bevestigend (ja) of ontkennend (nee), en laten weinig ruimte voor het perspectief van de ander.
3. Kenmerkend voor een open vraag is de vragende vorm of het gebruik van vragende voornaamwoorden, zoals hoe, wat, wie, welke, wanneer, waar, waarom etc.
 - "Wat vindt u waardevol aan het vasten tijdens de ramadan?"
 - "Waarom speelt het gebed zo'n belangrijke rol in het christendom?"
 - "Welke rol speelt religie bij u thuis?"
 - "Op welke wijze komt het geloof in uw vriendenkring ter sprake?"
 - "Hoe denkt u over het dragen van een hoofddoek in de islam?"

Windesheim makes knowledge work

Reflectie

1. Bij een reflectie reageert de spreker op de ervaring van de ander, waarbij hij zich probeert te verplaatsen in de ander.
2. Het gaat bij een reflectie uitdrukkelijk niet om wat de spreker zelf vindt, denkt, oordeelt. Reflecteren draait om luisteren naar de ander.
3. Hiertoe kan de spreker de uitspraak van de ander letterlijk herhalen, maar ook in zijn eigen woorden herformuleren, al dan niet in vraagvorm.
4. Een reflectie staat meestal in de jij-vorm, gecombineerd met een verwijzing naar de ervaring van de ander.

Windesheim makes knowledge work

Reflectie

- Jamal: "Tijdens de ramadan geeft mijn familie altijd eten aan anderen." (feitelijke bewering). Nienke: "Je bedoelt dat het tijdens de ramadan belangrijk is om aan mensen te denken die minder luxe hebben." (reflectie).
- Nienke: "Door de doop worden mensen opgenomen in de christelijke gemeenschap." (feitelijke bewering). Jamal: "Daarom dopen christenen dus hun kinderen." (reflectie).
- Nienke: "Vind jij jezelf een goede moslim?" (gesloten vraag). Jamal: "Je vraagt nu volgens mij naar de goede dingen die ik in mijn dagelijkse leven doe." (reflectie).
- Jamal: "Als ik er maar voor mijn familie ben, dat is voor mij belangrijker dan de juiste rituelen doen." (onthulling). Nienke: "Eigenlijk zeg je: naastenliefde is belangrijker dan iedere dag bidden." (reflectie).

Windesheim makes knowledge work

Oefening 1: tekstanalyse

1. Geef aan de hand van het gesprek tussen Mariëlle en Yusuf twee voorbeelden van een onthulling. Leg uit waarom je denkt dat dit onthullingen zijn.
2. Welke twee feitelijke beweringen ontdek je in het gesprek? Beredeneer je antwoord.
3. Welke twee open vragen kun je in het gesprek tussen Mariëlle en Yusuf aanwijzen? Licht dit toe.
4. Wijs in de conversatie ten slotte twee reflecties aan. Geef uitleg.

Windesheim makes knowledge work

Oefening 2: gesprek

Taaluitingen: vanuit het “zelf”

Onthulling

Ruimte geven aan onthullingen. Wanneer je de ander werkelijk wilt leren kennen – in zijn/haar gedachten, gevoelens, ervaringen, wensen, voorkeuren – stel hem/haar dan in de gelegenheid zijn/haar eigen ervaringen te onthullen. Toon oprechte interesse en laat de ander zijn/haar verhaal doen.

Feitelijke bewering

Ruimte geven aan feitelijke beweringen die anderen op de eigen cultuur of traditie betrekken. Wil je de culturele of religieuze traditie van de ander leren begrijpen, stimuleer hem/haar dan om controleerbare uitspraken te doen.

Windesheim makes knowledge work

Oefening 2: gesprek

Taaluitingen: vanuit de “ander”

Echte / Open vraag

Echte vragen stel je wanneer je informatie zoekt die je zelf niet hebt. Formuleer je vraag zo, dat het antwoord niet enkel ontkennend of bevestigend kan zijn; dat levert nauwelijks informatie op. Geef de ander de ruimte om je vraag te beantwoorden met een onthulling of feitelijke bewering.

Reflectie

Je laat de ander zien dat je hem/haar serieus neemt wanneer je zijn/haar uitspraken herformuleert. Ga bij jezelf na of je wel goed naar de ander hebt geluisterd. In een dialogisch gesprek reageren sprekers voortdurend op elkaar. Zij spreken met elkaar in plaats van na elkaar. Een reflectie nodigt de ander uit om aanvullende onthullingen of feitelijke beweringen te doen.

Oefening 2: gesprek

Kies een gesprekspartner en een observant

Kies een thema

Begin een gesprek met als doel de ander beter te leren kennen

Nodig uit tot onthullingen; reageer vanuit reflecties

▶ **Ter afsluiting**

Vragen?

